

Соколёнок

1/2021

ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ

Лашын

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

100
1921-2021
ДАССР

*Мерекенъ мен,
Республика!*

ДАССР
туъзилгенли
2021 йылдынъ
20 январьде
100 йыл

100
1921 · 2021
ДАССР

ДАГЫСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТУЪЗИЛГЕН КУЪНИ

Аьр йыл сайын 20-ншы январь куьни бизим республика еринде Дагыстан республикасы туьзилген куьни болып белгиленип келеди деменге ярайды. Аьши ол кайзаманнан алып баслаган экен? Аьли сонунь акында айтып озбага суьвер эдик...

Бизим эрага дейим биринши мынъ йыллыкта аьлиги дагыстан ерлеринде калалар тувып баслайдылар деменге боламыз. Кавказ Албаниясы деген ат пан патшалык туьзилисининъ тувган заманы дер эдик.

Заман кетеди эм власть туьрленеди. Бизим эрадынъ 3-нши юзйыллыгында сасинидлер иешилик этедилер экен. Исламды бизим ерге аькелген араблар сосы ерлери 7-нши юзйыллыкта колларына аладылар. Мунда болганлар эм туьрклер-сельджукилер, эм монголлар, эм ираншылар да.

1813-нши йыл Иран эм Россия империя ара Гюлистанлы татымлык договоры туьзилген эм ога разы болув кепте Дагыстан Россия составына киреди экен.

1917-нши йыл Октябрь революциясы болганнан сонъ, Совет власти Кавказга да келген. 1920-ншы йыл Буйнакск каласында Дагыстан халкларынынъ Аьдетте болмаган съезди оьткеннен сонъ, 1921-нши йылдынъ 20-ншы январында РСФСР-дынъ составына киретаган Дагыстан Совет Социалист республикасын туьзуув закон йосыкта беркитилинеди деменге боламыз. 1991-нши йылдан алып Дагыстан Республикасы Россия Федерациясыннынъ составына киреди.

Дагыстан – Европа эм Куьнтувар, Сырт эм Алды бетлер ара оьзинше бир

коьпир деменге туьседди. Сосы эки дуныядынъ межесинде тура келе оьзининъ байыр законы ман оьседди дер эдик. Дагыстан республикасы уьйкен дегенде уьйкен болган культура-таьрийх байланысларынынъ ортасында айланып турады.

Дагыстан республикасы – коьп миллетли республика эм оьзининъ оьсуьви мен ортак Россия оьсуьвине йыл сайын тийисли косымын салып келетаган салдарлы республикалардынъ бирисинен саналады эм саналган.

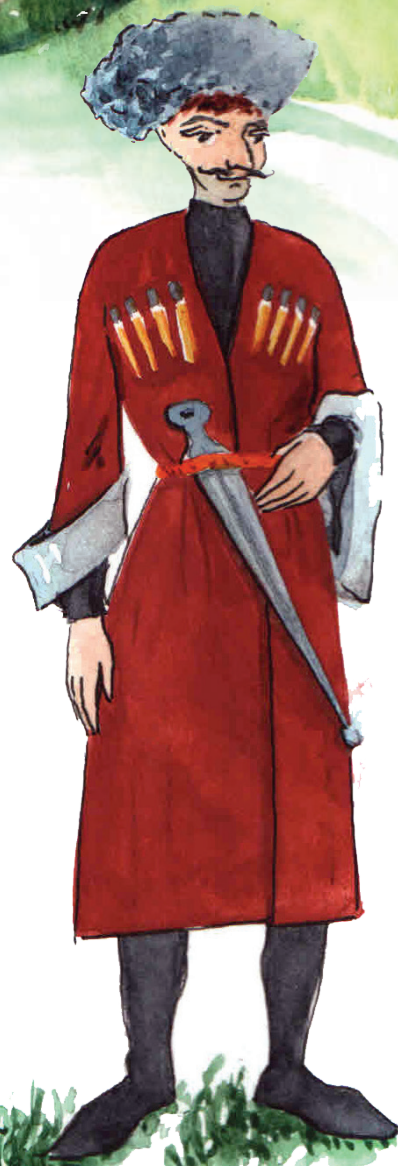
МЕНИМ ДАГЫСТАНЫМ

Мен не ерде болсам да, кайтып келемен
Дагыстанга, мени коьптен саклаган:
Тавларына, басы коькке тирелген,
Шоьллигине, Кавказ туьбин бийлеген,
Кусларына, мен тоьбемде айланган,
Досларыма, куьлип мага карайган,
Уьйлерине, оьз иесин куьтеген.
Ялгыз болып, шыгып кетип турганман,
Ялгыз болып, сага тагы кайтканман,
Коьнъилимди бийик коькке еткерип,
Аман эсен келгениме суьйинип.

Дагыстаным, сен баьтирим, аявлым,
Коьтер басынъ, яйшы бек кенъ канатынъ,
Созшы, созшы оьктем узун колларынъ,
Ыслат мага енъуьв алган кылышынъ.
Буьгуьн сага берк абытлап мен келдим,
Атасына ялгыз улы келгендей,
Шатлык юзинъ коьрип бирден суьйиндим,
Сен де кувнак мени аьли коьргендей...

Тынъла аьши сес шыгады Москвадан,
Юз йылынъ ман сени кутлап тураган.
Ал кутлавын, йырла тагы янъыдан,
Карай сага кызлар, яслар шат болган,
Ак сакаллар коьнъиллери ясарган.
Мен оьзим де косыламан оларга,
Юзге еткен ясынъ мынан кутларга!

Дагыстаным берекетли ошагым,
Сени минен аьр дайым бир болайым!..
Тас болсам да, кум болсам да, йок кайгым,
Мен тоьселип сен тоьсинъде ятайым!

ДАСССР-дынъ 100 йыллык мерекесине

Шоьл ерининъ баьтирлери

2021-нши йыл бизим Дагыстан еринде Дагыстан Автоном Совет Социалист Республикасы туьзилгенли 100 йыллыгы деп билдирилген. Онынъ акында Указга колын регион басынынъ вриосы Сергей Меликов салган. Айтып озайык, 1921-нши йыл январь айында Савлайроссиялык Орталык Толтырувшы Комитети Дагыстан АССР-рын туьзуув акында Декрет кабыл эткен. Сосы куьнлерде республика оззининъ мерекесин оьткермеге ийги аьзирлигин де коьрген эм 2021-нши йыл 20-нши январь куьни йогары дережеде оьткерилди.

Алдынгысы аты ийги белгили болган Ленин орденли «Червленные буруны» йыныслы койлар оьстирувши

заводы бизим республикадынъ Ногай районынынъ Червленные буруны авылында аьрекетин бардырган эм онынъ кайратлы малшылары коьплеген йогары правительстволык савгасына тийисли болып турганлар. Заводтынъ 5 койшысына Социалист Истинъ Баьтири деген йогары аты тагылган, 160 аьдем СССР-динъ орденлери эм медальллери мен савгаланган, коьбиси – РСФСР-дынъ эм ДАССР-дынъ Оьр Советининъ Президиумынынъ сыйлы грамоталарын алганлар. Аьлиги заманга бизим арамьзда олардынъ яшавда турганлары йок... Ама биз оларды буйгуьн эсимизге аламыз...

Ногайлар арасыннан биринши Социалист Истинъ Баьтири Ярыкбай Абдулкадыров

Айтылган заводтынъ койшылары арасында тувыл, онынъ тысында да ийги белгили болган эм бас койшы Социалист Истинъ Баьтири Ярыкбай Абдулкадыровтынъ аты. Ол сосы йогары сыйлы атты казанган биринши шоьл койшысы болган. Оьзининъ алал иси мен бу койшы аьлимлерге грозный йыныслы койларды болдырмага ярдамласкан. Олар асыллаган койлар йорык окына Москвадагы ВДНХ-га йиберилип турганлар. Ярыкбай Шомат улы оьзи де бир неше кере Москвага ис сулыбы бой-

ынша коллегалары ман боьлиспеге барып турган.

Онлаган йыллар онынъ бригадасы юн кыркувдан эм козы алувдан йогары коьрсетуьвлерге етисип турган. 1949-ншы йыл Ярыкбай Шомат улы аьр юз ана койдан 132 козы эм аьр бир койдан 11-ер килограмм юн алувга етискен. Беркитилген маллардынъ йогары продукт коьрсетуьвлери эм яс малларды ийги саклаганы уьшин Ярыкбай Абдулкадыровка «Дагыстаннынъ ийги койшысы» деген сыйлы ат та тагылган.

1949-ншы йыл 9-ншы октябрь куьн СССР Оьр Советининъ Президиумынынъ Указы ман бас койшы Ярыкбай Абдулкадыровка Социлаист Истинъ Баьтири деген аты тагылган эм ол Сырт Кавказда биринши Социлаист Истинъ Баьтири деген атты алган аьдем. Сыйлы ясы уьйкен 1901-нши йыл 25-нши январьда тувган эм 1988-нши йыл топырак болган. Онынъ коькирегин солай ок эки Ленин ордени эм Куллык Кызал байрак орденлери де йылтыратаган болганлар.

Социлаист Истинъ Баьтири Камов Сабутов

Камов Баймурза улы Сабутов 1926-ншы йыл Ногай районнынъ Сылувтоьбе авылында тувган. Ис йолын 1937-нши йыл баслаган. Атасы ман бирге «Червленные буруны» совхозында кой бакан. Согыстан сонъгы йылларда грозный шуга юнли койларды болдырувда катнаскан. 1947-нши йылдан алып бас койшы болып ислеген. Йыл сайын юн алувдан эм козы беруьвден онынъ бригадасы планын арттырып толтырып келген. Соьйтип, онынъ бригадасы 1956-нши йылга дейим аьрекет эткен. Сосы йыл онынъ

бригадасы аьр бир койдан 8,3 килограмм юн берген. 1956-нши йыл 27-нши ноябрь куьн СССР Оьр Советининъ Президиумынынъ Указы ман малшылыкты оьстрируьвдеги йогары уьстинлиги уьшин Камов Сабутовка Социлаист Истинъ Баьтири деген сыйлы ат тагылады.

Камов Сабутов Дагыстан АССР-дынъ Оьр Советининъ депутаты болып та сайланып келген. Онынъ коьктрегин Ленин ордени эм Куллык Кызыл Байрак ордени йылтыраткан. Баьтир улымыз 1982-нши йыл арамыздан кеткен.

Бириншилердинъ бириси болган баьтири Батыр Карагулов

Ногай ерининъ белгили улларынынъ бириси эм бириншилерден болып Социлаист Истинъ Баьтири деген йогары атка тийисли болган сыйлы ясы уьйкенемиз Батыр Карагулов яслайын ок мал багып баслаган экен. 30 йыл узагында совхоздынъ койшы бригадасы ман етекшилик этип келген эм аьр йыл сайын планын артык-артыгы ман толтырган. 1950-нши йыл ол етекшилеген бригадасы 748 козы

алган эм аьр бир койдан 7,3 килограмм юн берген. 1951-нши йыл малшылыкта етискен йогары коьрсетуьвлери уьшин ога Социлаист Истинъ Баьтири деген сыйлы ат та тагылган. Батыр Карагулов 3 Ленин ордени мен савгаланган койшыларымызданъ бириси болган экен: 1948, 1949, 1951 йыллар. Оьмирининъ сонъгы куьнлерине дейим аьрекетин бардырып турган сыйлы агайымыз.

Мереке – 70

Талабы осып барады

Мине соьйтип айтпага болады шайыр Куруптурсын Утеш улы Мамбетов акында. Онынъ де себеби йок тувыл. Сонъгы йылларда язган автордынъ асарларын оқып шыксанъ оны сезбесе кыйын да тувыл. Боятен де, шайырдинъ язылган кыска ятлавлары онынъ акныда ийги кепте шайытлама этедилер. Оны биз автордынъ 2019 йыл Махачкалада Дагыстан китап баспасында шыккан «Юлдызлы кешелер» деген йыйынтыгын оқыганлай сезбей болмаймыз.

Солтахан Аджиков айтканлай, «Ногай Эл таьрийх дуньясында терен ыз калдыргандай болып, соьз дуньясында да терен ыз калдырган. Аллага шуькир, бу куьнлерде де солардынъ ызын басып келетаган зегенли шайыримиздинъ бириси – Куруптурсын Мамбетов».

Айтып озайык, быйыл сосы белгили ногай шайыри эм коьшируьвшиси Утеш улы Мамбетовка 70 йыл толды. Ол 1951-нши йыл 20-ншы январь куьн Шешен Республикасынынъ Шелков районынынъ Каршыга авылында тувган. Сол ок авылында доьрт класслы мектепти оқып битирген. Сонъ болса Щедрины станицадагы орта мектеб-интернатта окувын бардырган болган. Орта мектебин оқып биткеннен сонъ, Куруптурсын Махачкала каласындагы пединститутыннъ филология факультетине туьседи эм оны 1975-нши йыл баьри ягыннан да уьстинликке кепте битиреди. Аьне сол заманнан алып Куруптурсын Мамбетов онлаган йыллар эсабына коьплеген туьрли ерлерде аьрекетин бардырады – оқытувшы, журналист болып. Аьне сол йыллар ишинде сосы йигитимиз

оьзининъ ятлавларын орыс эм ногай тиллеринде язып келеди эм аьлиги заманга онавга ювык йыйынтыклардынъ авторы болып саналады. Онынъ коьплеген ятлавларына йырлар да язылган эм оларды туьрли ерлерде яшайтаган ногай ямагаты йырлап келеятыр. Аьлиги заманда шайыр савлай элимизге белгили болган шайырлердинъ бириси десек, эш бир янъылыс та болмас.

Куруптурсын Мамбетов оьзининъ язган ятлавларында дослык, татымлык, суьйимлик, тилбирлик, кардашлык, авылдаслык акында айтып келеди. Белгили шайыр Куруптурсын Мамбетов эки тилде шыккан «Тамада», «Полумеяц», «Ийгилик салкымлары», «Ер йынысы», «Четки лет перебирая», «Слово истины», «Юлдызлы кешелер» деп аталган эм окувшыларга ийги белгили болган китаплердинъ авторы болады. Оларды калай ногай окувшылары,

солай корыс окувшылары да баъри ягыннан да ийги кепте йолыктылар.

Шайыр Куруптурсын Мамбетовтынъ коьплеген ятлавлары Ставрополь, Махачкала, Пятигорск, Нефтекумск ерлеринде баспаланатаган газетларда эм журналларда ерлесип турадылар демеге боламыз. Ол оьзи де Сырт Кавказ ерлеринде болатан баъри де шараларда белсен кепте катнасады эм оьзининъ язганларын окувшыларга оқып еткереди.

Бу ерде булай зат акында да айтып озбага суьер эдик: онынъ язган ятлавларына Ногай шоьлимиз тар болып, онынъ соьз оьнери савлай Ер юзине талпынадылар. Ондай ятлавлары да шайирде аз тувыллар.

Айтпага:

**Кобыз согып,
Йырлап-бийип кувана,
Келген халктынъ
Кара каслы ясы биз.
Алтын юзик
Болса бизим дунья,
Сол юзиктинъ
Асыл таслы касы биз...**

***

**Казгырлар табылар,
Казганынъ болсын.
Окувшы табылар,
Язганынъ болсын...**

***

**Буьлкилдеген, дувлайтаган
Юректи тыяалмайман.
Куьрсинеген, кувнайтаган
Дуньяга сыяалмайман...**

Куруптурсын Мамбетов аьли де оьзининъ яратувшылык аьрекетин аьр куьн сайын элимиздинъ Ставрополь крайнынъ Нефтекум районунынъ Каясула авылында бардырады, эм крайдынъ туьрли ерлеринде болатан баъри адабият шараларында катнасады, эм оьзининъ язган ятлавларын ана эм орыс тиллеринде оқып окувшылардынъ уьйкен разылыгын алып келеди. Аьне соннан уьйкен сый эм абырай аьлиги заманда шайирге неден керек? Соннан себеп тувылма ога аьр заман ана тилимизде шыгатаган «Шоьл тавысы», «Ногай давысы» газеталары, солай ок «Лашын» журналы оьзлерининъ бетлеринде шайирдинъ кол астыннан шыккан асарларын ерлестирип туратаганлары да.

Халкымыздынъ белгили шайирин келип турган 70 йыллык мерекеси мен ак юректен кутлаймыз эм ол оьз окувшыларын тагы да янъы ятлавлары ман суьйинтер деп сеним саламыз! Мерекенъ хайырлы болсын, Куруптурсын Утеш улы!

А.Култаев, шайир.

Куруптурсын Мамбетовтынъ бир неше ятлавларын да беремиз

ЮВСАН КЕШЕ ЙОЛЫМДА

Шоьллгигиме келгенимде кыдыррып,
Мен тагы да тувган-оьскен адырда.
Келгенимди сезип ата-бабалар,
Суьйиннерлер ер астында, камырда.

Кайтканыма разы болар кеткенлер,
Алганыма ювсан оьлен колыма.
Бурынгысы аталардынъ шагындай
Тоьселеди ювсан каьлше йолыма.

КАРДАШ

Халкымыздынъ тили байды,
Бир соьзинде-ак шашы,
Баскасында – кара тасты,
Коьнъил соьзде-асылтас.

Яшавда номай болады,
Соьзлер ушин ян берген.
Бала шактан биле ногоай
Ийги соьз «кардаш» деген.

Бу соьз – аданас белгиси,
Аьдемлер байланысы.
Сонд бар-алал эр киси,
Дослардынъ сенимлиги.

Халкымыздынъ тили бай ды,
Ата-баба тамырлары.
Аданастынъ, карындастынъ
Кардаш деп айтувлары.

***

Айланганда
Мырадымды анълаталмай,
Мен оьзимли
Коьремен бир етимдей.
Коьп бузлардынъ
Арасыннан шыгалмай,
Йылы куьнди
Куьтип турган кемедей...

***

Дуния – ялган.
Коьплер бизге туьйревде,
Йыгылады
Уьйди туткан тирев де.
Шатлы куьлип,
Сылувларды оьбе бер,
Оьлгеннен сонъ
Суьймес бизди бирев де...

УЙКЕН СУЙИНИШ

(хабар)

Кайнаскан кара булытларды шашыратып, куыннинъ коьзи алтынласкан нурларын себелеп баслады. Язлык ямгырга тойынып, кырларды бийлеген яс коьгеленди сабыр елемик елпилдетеди. Эртенъги шакта кабагы-касы туьйирилип турган коьктинъ кумырайган салкын юзи куслыкка тамаган шалт язылып калды. Туьрли шешекейлердинъ коькыс ийиси оьрге шабады. Тоьгерек яктынъ ярасыклыгына кувангандай болып, бозторгайлар токтавсыз шырылдасадылар.

Созылып яткан такыр йол ман «Москвич» кутырып бараытыр. Онынъ артындагы орында совхоздынъ боьлигине зоотехник болып келеятырган яс йигит оьткир коьзлери мен шетсиз оьрислерге, оннан да бек кыздынъ тогай каслы тас мойыпшактай коьзлерине сукланып карап келеди.

Мине керек болса кенъли-и-ик-деп созып, куьлемсирей берип, яс Маржанга тамаган шекленип олтырды. – Калада оьсип, баска якларда турып мундай кенъликти мен коьрмегенмен.

Язлыктынъ да... яслыктынъ да яйнайтаганы-ав! – дейди Явгайтар.

Узакламай машина авылдынъ куьн-батар-алды шетиндеги тувар фермага келип, уьйкен сыйыр сарайдынъ куьн-тувар капы авызында турган кисилерге ювыклады.

– Аьне! Сол колын пишмине салып, таякка таянып турган – меним атам. Бизди булай коьрсе, мага... – деп, Маржан сыбырдап навазланады.

– Кайырмас! – деди йигит эм машинадынъ сол беттеги эсигин ашып:

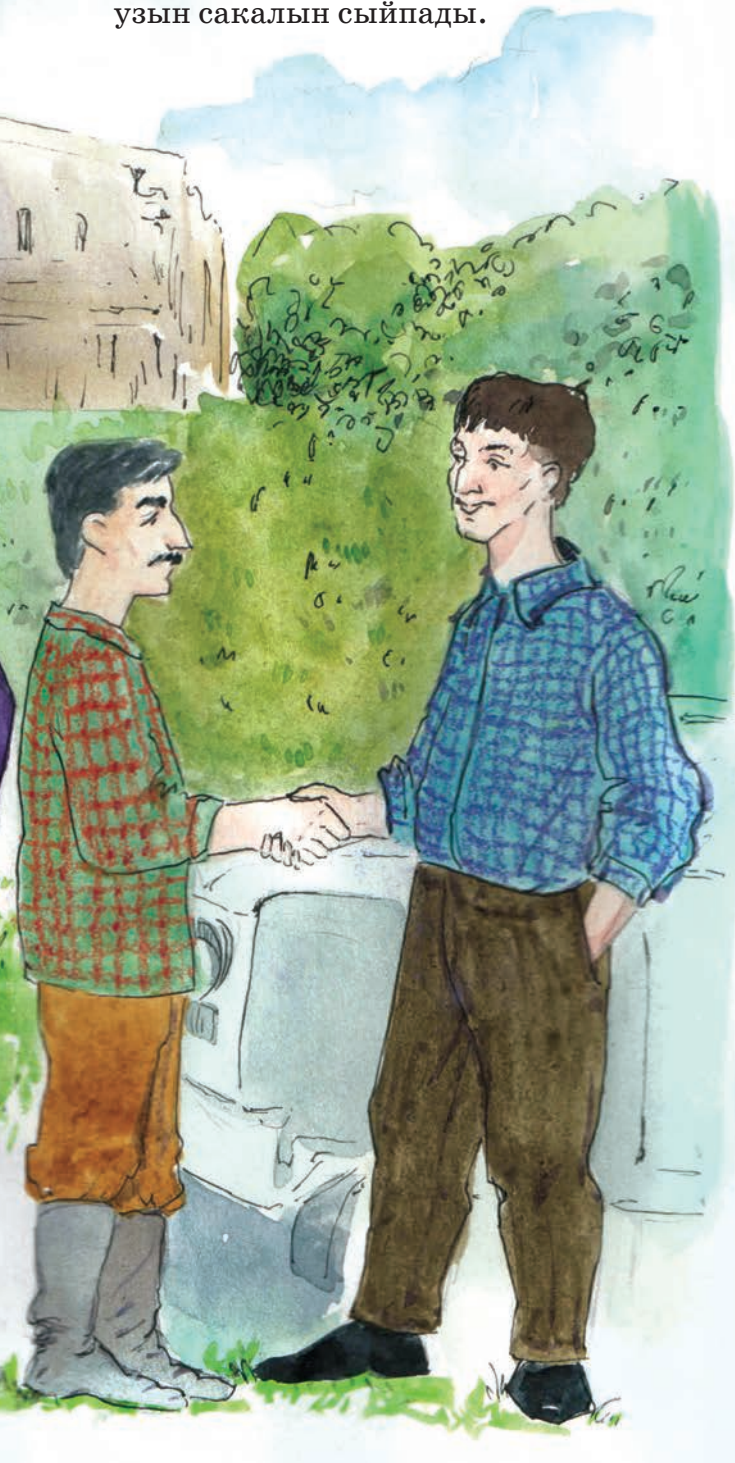
– Ас салам аьлейкум!

– Ва алейкум салам, хош келдинъиз! Хайырлы саат пен! Келген аягынъыз ярассын! – деп, картлар яс зоотехник пен аманластылар.

– Къып сав болынъыз, агайлар! Алинъыз-куьнинъыз яхшыма? – деп Явгайтар аьр бириси мен колласып, аманшылык сорасты.

– Шуькир бир алла! – деп, Куьсеп-агай, аьдетинше, баьрисининъ де алдын алып, оьзининъ шалга доьнип баратаган узын сакалын сыйпады.

Фермадынъ куллыкшыларына ярдамласпага келдик. Бир заманда оьз колымыз бан туьзген колхозымыз энди уьйкен совхозга айланганына куванышымыз койнымызга сыймайды. Картайсак та, юрегимиз ясара барады, – деп, Куьсеп-агай, баскаларга соьз бермеди.

Сол шакта болып оьткен бир коьринис йыйылганларды тамашага калдырды. Бетлерине картлыктынъ таплары энген, арыкай, бойлы кыскааяклы, оьрнекли кенъ шыт шыбасы ман бу ерге келгени де сол эди. Явгайтардынъ койы, йылтын кара каслы, оьткир коьзли сыпатын коьргенде, катып та калды. Сол саатлей ок, ак айрандай болып, коьзлерининъ алды карамыгып, юреги тез-тез сокты. Йыйылысканлар саьрсене болдылар.

– Эй, анталаманъыз, елден тайынъыз, елден! Сувук аькелинъыз, сувук сув! – деп Маржаннынъ атасы екиринип кышкырды.

– Тез ок машина ман больницага йибермеге керек, аьрекетленъыз деп, Явгайтар да бек сыбырсызланды.

– Иш тувыл, балам, кайгырмас! Оьзининъ уьйреншиги барды. Бир аз солыгын басса, эсин йыяр, иншалла!

– Кышкырыкты койнъызтагы, куватайым!.. Заман йибермей амаллап машинага ерлестирейик. «Москвичтен» шыккан Маржан да, тизден шоьге турып, атасына ялынды эм юреги кабыннан шыкпага турган кыскааяклыдынъ басын аста-акырын коьтерип, манълайын сыйпады.

... Канбийкединъ солай болувынынъ себеби де бар. Бу ис согыс йылда болган. Язык Канбийке кишкей улын етип, данъыл ман барады. Яв самолеты уьйкен атув этти. Хатын коьзин ашканда, биревдинъ орындыгында ятыр эди. А ялгыз улы янында йок... Аьне сол куьннен алып, Канбийке сескеншек эм маьразлы болып калган эди. Явгайтар ога тап улы болып коьринди... Усаганда да баьри сыпаты ога усаган...

Ошакларга берекет

АЪР ОШАККА КИРСИН

Юма куьннен Янъы йылым басланып,
Янъы нурын дуньяга тасласын,
Буга йылы пайлап халкка пайдасын
Ак аспаным ак ниетти хошласын.
Аър ошакка кирсин толып берекет,
Келген конак ток коьнъилли йоллансын,
«Этейим деп баскаларга яхшылык» –
Аър иманлы эртен турып ойлансын.
Балалардынъ балдай болсын яшавы,
Авырымасын, сыркамасын инсанлар,
Маълиектей ушсын таза авада
Суйим акта ян тептирген ак йырлар.
Бакшалардан байлык болсын аър уйге,
Аър кимнинъ де кыйынары аклансын,
Кудай оьзи разы болып бу куьнге –
Ердинъ юзин баьлелерден сакласын!

АТА МАН ХАБАРЛАСУВ

Даньыл ятыр тоьгеректе яйылып,
Карагерлер шабадылар кенъ шоьлде.
Кобгоьленде маллар отлай куйылып,
Казан кайнай кенъ тандырлы термеде.

Аьр куьн кеше занъырайды домбра саз
Ак кийгиз бен оратылган термеде.
Таьтли сесте эситиле яркын яз
Йыр занъырап аталардынъ тилинде.

«Дуныяда энъ баалы не зат бар?» –
Деп сорайды атасыннан уныгы.
«Алтын, куьмис яде болса отар мал,
Не зат экен бу яшавдынъ байлыгы?»

Ак сакалын сыйпай берип атайы
Увыс кумды энъкейип ерден алды.
Ойга туьсип туьйирлди манълайы,
Картаяган коьзлери бирден янды.

Мине байлык! Халктынъ битпес байлыгы
Кум коьрсетип яйды катлы аясын.
Сосы ерде обьтти меним яслыгым,
Билуьв керек аьр ким де ер анасын.

Ер-анамыз, дуныяга эндирген
Ер-атамыз, янымызга дем берген.
Аталардан тапшырылган обьсиет
Саклар ерди деп тилеген ак ниет.

Сакла, балам, сакла сосы байлыкты,
Канын тоьккен ата-бабам ер уьшин.
Обьмир бойы мен иследим бу ерде,
Эм сакладым карзына ерди сен уьшин.

Алтын-куьмис-кесек таслар ятаган,
Кобп акшалар колдынъ кири тувылма.
Алал болып, ата соьзин аклаган
Куьезленткен шынты увыл тувылма.

Камышысын каты ыслап уныгы,
Катып турып обьктем басын коьтерди.
«Соьз беремен! Болшы, атам. Парахат.
Мен сакларман сен калдырган ерледи!»

Юзйыллыклар артта болган бу хабар
Еткен бизге коьшип арка-аркадан.
Еримизди саклайыкшы, инсанлар!
Бу обьсиет калган бизге атадан!

Үйкенсимекек болсанъ

(жабар)

Каралдыдагы куьреге терекке суьелип, кишкей Рамазан сылкылдайды. Онынъ шымдай кара коьзлериннен коьзяслар тоьптоьгерек бетине тыгырадылар. Ол бетин енъи мен суьртеди, кене де сылкылдавын токтаалмайды.

– Неге йылайсынъ, бирев сени урдыма? – деп, мунынъ касына караборан, юкка юзли кызалак келип, сорады.

– Аьши...ан. А...Кайырбек, – деп Рамазан сылкылдай берди, – мени коймайды. Биз куьн сайын оны ман бирге ойнаймыз эм аьр заманда да оьзи тамада, я командир болады. Мага анавын эт, мунавын эт дейди, этпесем-урады. Мен... Мен де командир болып болаякпантта, тек... ол оны суьймейди, – деп, Рамазан сылкылдавынынъ арасыннан тегаран бир айтты.

– Сенинъ атынъ ким ди?

– Рамазан!

– Аьши, энди биз экевмиз ойнармыз, аьруьвме?

– Мен... мен Кайырбектен. Ол меннен уьйкен.

– Коркпа, энди сага ол тиймес. Мен якласарман, экевимиз оны енъип болаякпыз тувылма? – деп кыз Рамазанынъ колыннан ыслады.

Рамазан маштак бойлы, тымалак куьвыршактай, яс эди. Ога тек доьрт йыл толган. Ол басын коьтерип, бойлы кызга карады.

– Аь сен кимди?

– Мен энди сиз бен бир каралдыда яшаякпан. Меним папам мектебте балаларды окытаяк. А атым – Тамара.

– Аьруьв, ойнайык, – деди Рамазан эм кыздынъ коьзине ынынымлы карады.

Экинши куьн Кайырбек ойнап турган Рамазан ман Тамарадынъ касына келди. Онынъ коьзлеринде ашувлы отлар бар эди.

Ол экевине карап:

– Меним каралдымда соравсыз неге ойнайсынъыз? – деп еликтти.

– Каралды ялгыз сеники тувыл, – деп Рамазан юрексинди.

– Туьнегуьн берген «май калакайым» аз болдыма? Аьли сага тагы берермен, – деп Рамазанга карап адымлады. Ама сол саьатлей ок, онынъ алдында карсы Тамара ушып турагалды да:

– Бир тийип карашы сен ога! – деди.

Кайырбек юрекли кызга сейирсинди. Булардынъ экевине алтысар йыл, тек кыз Кайырбектен бир аз бойлы коьринеди.

– Тай алдыдан, тийгенде – ушып кетерсинъ, – деп бу адымляк болып эди, ама Тамара тагы да мунынъ йолын бувды.

Кайырбек колы ман кызды ийтеди. Кыз бираз шайкалды, ама йыгылмады.

– Сен тоьбелескиш болсанъ, маь сага... – деди де Тамара Кайырбектинъ шашыннан сермеп ыслады. Уьндемей турган Рамазан да арттан келип Кайырбекке ябысты. Булар тоьбелескишти тагы да бек туьймишкилеек болар эдилер, тек конъысы Муслимат-абай оларды айырды.

Кайырбек уьйине коьзасын тоьгип кайтты.

Собьитип бир неше куьн озды. Рамазан ман Тамара завкланып ойнай эдилер. А ялгыз калган Кайырбек ялыгып, не этеегин билмейди. Рамазан да энди ога тынъламайды. Ол эректен Тамара ман Рамазаннынъ ойнавларына сукланып карайды эди. Не этпеге керек?..

Кайырбек, мунъайган шырайлы болып, кыз бан ястынъ касына келди:

– Мен де сиз бен ойнайымтагы? – деп буларга ялбарып тиледи.

– Эгер сен уьйкенсимеек болсанъ, – деди кыз, – эм командир болып айырылган Рамазанды тынъласанъ.

– Аьруьв. Болсын солай! – деди Кайырбек, тоьмен карап.

Кыска эсселер

Ягерет ДИЛЬМАНБЕТОВА

КУБЗДИНЪ АЛТЫН БИЮВИ

Ымтылув...деген ол бир якка алгасав, яде биревге алгасав болады. Юреклерге карап ымтылув. Олай демек, тансык болады бир инсан баскаларды коьрмеге, ийги йоравларын айтпага. Оьз ойларынынъ куткашашын шашпага юреклердинъ урувына. Ымтылув – булак сувдынъ агымындай, ымтылув – язлыктынъ карлыгашындай, ымтылув – кишкей баладынъ шат куьлкисиндей. Сенеди юрек баскалардынъ йылы танъына, бос калмас деп оьзининъ ымтылганы баскаларга караганда.

Бизим аьлиги яшавда коьринмеген сокпаклар да, сызык болган саввлелер де коьп, олар аьдемлердинъ «ян коьгинде», тенъиздинъ астындадай коьзге илинмей оьтеди. Тек юрек «коьредеи», сезеди, суьйинеди, куьтеди. Баьри затты да яйнайтаган, тирилтетаган ол – шынты суьйим эм шынты эс!

Олар болмаса, уьзиледи «куьмис йишлер» эм каранъалык, сувук бийлер сосы бизим дуныяды. Ийгиликке, яхшылыкка ымтылув бала шагыннан басланады эм сав оьмир яшап барады. Аьр дайым ымтылыс болсын!

ТУНГЫШ БАЛАМ

Тунгыш кедем абли куьтип туры ашылаяк болып турган яшав сокпагын: исте де, аьр куьнлик суьйимде де. Берекет эм ьйманлы кыз язсын меним кедемнинь ашык болган яс юрегине.

Тек сосы дуныяда аьлиги заманда яманлар эм куьншилер де коьп. Олар баскага ийги куьн тувганын суьймейдилер, коьтере алмайдылар. Туьрли ойлар тувмаган ярык таньлар, энмеген уьмитлер коьп меним балаларым алдында. Баьри затлары да толсын, иншалла! Экинши улымнынь косагы, аьели бар, яшайтаган меканы да бар. Уьйкен суьйим коскан оларды. Эм сол сезим наьсип аькелер олрга деп мен сенемеен эм Кудайдан да тилеймен.

Сенимим меним аклансын, олардынь ал таньы ийги атсын!

Биринши кар

Авлакларга, орманга
Кыс сувыгы яйылды.
Кызыл туьсли ойыншыкка
Булытлар да айланды.

Давыл эсти сав кеше
Эртенъги шак авылга
Боп-бос яткан эм бавга
Кар биринши яйыла...

Кенъ тоьселип яйылган
Ап-ак яюв данъылга
Канатларын кагаган
Куслар ушты. Тур, кара!

Аманласып олар ман,
Куванамыз кар мынан!
Мен озим де астарак,
Ап-ак карды басаман!

***

Эртенъги шак. Куьмис аяз сыкырдай
Танъ да сувык эм тоьгерек тып-тынык
Тегершиклер ыз калдыра, йылтырай
Азбарда да эситилмей кышкырык.

Аяз баскан бавга кирип каламан
Онынъ коьрки дуныяга яйылган.
Бийик коьк те кызыл туьске айланган —
Мен коьзимди оннан алып болмайман!

Коьширген орышадан А.Култаев.

ОЗГАН ЙЫЛАДЫНЪ УЪСТИНЛИКЛЕРИ

Дагыстан республикасында саният бойынша туурли конкурслар озадылар. Сонынъ ишинде «Дагыстаннынъ яны» деп аталган конкурс республикада 2012 йылдан алып озгарылады. Ярыс оьткерилген йылларда онынъ енъуьвшилери аз тувыллар. Олар йыравшылар Асият Кумратова, Умар Ваисов, Албий Романов. Озган йыл енъуьвшилерге косылдылар йыравшылар Бегали Куруптурсунов эм Роза Колебаева.

Ярыстынъ енъуьвшилери арасында Роза энъ де кишкейи болады. Кызалак «Яс оьнерли» деген номенацияда 15 лауреаттынъ ишинде аты айтылады.

Кызалак Ногай районнынъ Терекли-Мектеб авылында яшайды. Анасы Бурлият, атасы Залимхан. Ол «Айланай» ансамблинде куллык етеди. Узун бойлы, арыксмал, эректен куьннинъ саьвлеси бетине яйылган куьлкиси мен Розадынъ атасын биювде эс этпеге кыйын тувыл, тетиеси Насипли де йиенининъ уьстинлигине «тоьбеси коьккел» етеди.

Роза уыт айынынъ (февраль) 19-да 2012 йыл тувган, аьле Кадрия атындагы школадынъ 3-нши классында окыйды. Солай ок С.Батыров атындагы саният школасынынъ да окувшысы.

Ногай район бойынша оьткерилетаган ярысларда Роза катнасады, баргылы орынларга тийисли болады.

Талаплы кыз етискен уьстинлиги уьшин «Яс оьнерши» деген номинацияда лауреат дипломына тийисли болды.

Биз де Розага окувында, оьнершилик усталыгында уьстинликлер сагынамыз.

Тәрбия балалар уьшин

Тәрбия балалар уьшин

Оьзин юргистуьвдинъ йорыгы

Орамларда эм паркларда юргенде оьзин юргистуьв:

Аьр заман оьзинъди ийги тутпага, юргистпеге шалысув керек.

***

Салынган эм тоьселген йоллар ман эм сокпаклар ман юрмеге керек.

***

Кайсы ерде юрсенъ де эш бир заман кышкырма, сабыр бол.

***

Паркта, аллеяда оьсетаган шешекейлерди уьзбеге деп колларынъды созба.

***

Кайсы ерде болсанъ да, серник пен яде зажигалка ман от шыгармага шалыспа. Эткенлерди коьрсенъ, тымгыз, ол керек тувыл деп айта тур.

***

Орамда яде баска ерде ушып юрген куьпелеклерди ысламага шалыспа эм янынъдагы йолдасынъ ысласа, сен ога «йибер!» деп, айтарсынъ».

***

Оьзинънен сонъ туьрли калдыкларды калдырмаска шалысып тур.

***

Эш бир заман – эсинънен тайдырма: кышкырып соьйлемеге эм баскадан эсе тавысынъды коьтермеге кереги йок: сабыр туьби-сары алтын...

***

Оьзин ийги кепте юргистип билген бала кайсы ерде де: орамда да, уьйде де, мектебте де баскаларга коьрим болар. Коьримлидинъ коьрки ийги...

*Аьзирлеген С.Култаева, «Лашын»
журналынынъ редакторы.*

АЪДЕМНИНЪ ЯШАВ ЙЫЛЛАРЫ

Бизим ата-бабаларымыз коьшпели халк болган, уйле-ри аркасында, атлары-туьелери астында. Анъшылап анъ урып, кара сорпасын симирип, койла-рын-эшкилерин кенъ обристе отлатып, козы, улакларынынъ санын обстирип, йылкыларын юзлеп, йылтыратып саклап яшаганлар. Аьр бир шактынъ обзининъ аьлеметлиги, обзининъ кужыры, пайдасы бар деп санаганлар ата-бабаларымыз.

Бир ястан алып уьш яска дейим балапан шак, бу мезгилде баладынъ тамагы ток, коьти куры болмага керек. Оны анасы сувиктын, шилледен коршалап саклаган, ана суьтке тойдырган.

Уьш ястан алып 15 яска дейим балады аямаганлар. Бес ясыннан алып эрбала козыларды, улакларды бакан. Он беске еткенде, уйкенлердей болып, кой сойып, терисин сыдырып, этти бувынлап боьлип болган. Кыз бала болса, анасынынъ янында турып, сыйыр савып уйренген, сойылган малдынъ шек-карынын тазалап ювган. Бебелерин караган, сувагаш пан сув тасыган. Соьйтип, бу шакта обсип бараяткан балалар баьри уй куллыкларын мойныларына алганлар.

Он алты ястан алып 25-ке дейим яслардынъ обз аьеллери

болган, айырым аьел болып, эншин алып, коьбиси яшаганлар. Ата-аналары оларга айырым мал, муьлк берип, янъы яшавга абыт алмага коьмек эткенлер.

Отыздан алып 50-ге дейим орта ясларындагы аьдемлер яшавда аякка берк турып баслаганлар. «Отызда ойлан, кыркта кыйлан, эллиде элинъди тап», – дегенлер. Бу шакта олар ясларга маслагат берип, ийги коьрим коьрсетпеге шалысканлар.

Эллиден 65-ке дейим аьдемлердинъ яшав сулыбын билген, акыллы деп санаганлар.

Алпыс тан 80-ге дейим картлык шагы деп саналган. Коьп яшав сынавларын обтип, яшавга баскаша карап баслаган аьдемлер деп, оларга сый ман караганлар. Ортадан орын бергенлер.

Сексен бирден обткенлер обзлерининъ ызгы йылларын бу дуныяда яшайдылар, олар коьп йоллар обткенлер, баладынъ баласын коьрип, немерелерге куьезленип, олардынъ балаларын коьтермеге Кудай куьез берген. Бу ясына еткен ак сакаллы атайларга, ак тастарларын куьлпилдетип, тоьрде олтырган анайларга бас ийип, салам бергенлер.

С.Майлыбаева.

СОРАВЛАР, СОРАВЛАР???

1. Мине сыдыралардынъ авторы ким экен?

Йыравлардай йокша меним такпагым, Мен язаман халкым йырлап юрсин деп... Йыр язувдан мен излеймен сокпагым, Сокпак мага йол ашкышын берсин деп...	Исси сени коьремен Тавынъ, тоьсинъ, тегисинъ. Ялгыз аьдем – ол язык, Ян кемирер ялгызлык. Халктынинъ дурыс соьзи бар: Досы бардынъ косы бар (Айтув). Бала болып данъылда мен кеземен Шоьлде мага аявлыды баьри зат, Бирге тыныс мен аламан оьлен мен, Язлык куьннинъ саввлесин де ютаман.
Шынарлардынъ салкынинда Йырласам ногоай йырлар, Сол куьтуувде, аьзиз анам, Сен де барсынъ, сен де бар...	
Кавказым сен, Кавказым, Тувган, оьскен еримсинъ.	

2. Кыстынъ, яздынъ, куьздинъ эм яйдынъ кайдай баскалыгы бар?

3. Ногоайлардынъ белгили болган йыравлары, суьвретшилери, домбырашылары, композиторлары эм язувшылары болып кимлерди билесиз?

4. Ногоай шоьлинде энъ уьйкен авылдынъ атын эске алынъыз?

5. Ногоай районда неше авыл эм неше мектеб барды?

6. Сонъгы кере кайсы ногоай авторынынъ китабин окыгансыз?

Автор эм китаптинъ маьнеси акында не зат айтпага болаяксыз?

7. Белгили ногоай язувшысы эм шаьйири Куруптурсын Оразбаев кайсы йыл эм кайсы авылда тувган? Кайдай ятлавлар язган? Эске алынъыз.

8. Ногоай халкынинъ кайдай ойынлары эм биювлери барлар? Атларын язып каранъыз?

9. Ногоай районы кайсы йыл туьзилген экен? Онынъ акында да не зат айтпага болаяксыз? Кайсы авылдан сен оьзинъ? Ол акында не зат билесинъ?

10. Ногоай тилинде неше газета эм журнал бар? Олар кайда баспаланды?

Баьри де соравларга явапларды «Лашыга» язып йибермеге боласыз эм ким дурыс явап берсе, сав йылга «Лашын» журналын тегин алаяк.

Аты белгили язувшысы...

Дагыстан еринде аты ийги белгили лак язувшысы Хизри Ильяс улы Ильясов 1960-ншы йыл бизим республикамыздынъ Лак районунынъ Палисма авылында тувган. Москва каласында Максим Горький атындагы литературалык институтын да битирген. Россиядынъ язувшылар Союзынынъ агзасы. Биринши китаби 1988-нши йыл «Ялгыз кус» деп аталып Дагыстан китап баспасында шыккан. Аьлиги заманда онавга ювык китаплердинъ авторы болады. Онынъ асарлары орыс эм баскалай тиллерге де коьширилип эм баспаланып келеди. Язувшы оьзи де лак тилине баска миллетлердинъ авторларынынъ язган асарларын коьширеди эм баспалайды.

Аьлиги заманда Хизри Ильясов лак тилинде баспаланатаган альманахтынъ редакторы болып оьзининъ аьрекетин бардырады.

Хизри ИЛЪЯСОВ

Ата-бабаларымыз атаганлар...

Сосы Аталагымызды ата-бабаларымыздынъ ери, дейдилер. Онынъ да себеби йок тувыл. Олар сав оьмири ерди аявлап саклап келедилер. Оны ман оьктем де боладылар. Оны биз ийги билемиз эм анълаймыз. Ана тилимизди, аьдетинше, ана тили деп, айтадылар. Бала оьзининъ биринши соьзин анадынъ суьти мен яшавга эндиреди. Неге? Неге десе, аналар баладынъ басында олтырып, бесигин де аявлап шайкай берип, ога оьзининъ биринши йырларын да йырлайдылар. Соннан себеп Аталык бизге баалы болган эм болып та калмага керек.

Кайсы тил де озинше яхшы...

Алимлер аьлиге дейим де дуныяда кайсы тил энъ де ыспайы, энъ де ярасык деп, басларын авыртып келедилер. Биревлери солардынъ арасыннан болып, араб тили деп, берки-тедилер. Маьнеси-бизим пайхамбар Магомед (Алла-тала уьйкен сый эм абырай этсин) араб тилинде соьйлеген, Баскалары болса, орыс тили деп беркитпеге суьедилер. Ол да Лев Толстойдынъ тили, дейдилер. Ол бизге ийги белгили эм биз оны саьбийден алып билемиз. Уьшиншилер болса, немец тили деп айтпага ымтылыслы боладылар. Неге десе, сосы

тили уллы немец шаьйири Гетединъ тили болады. Коьплеген аьлимлер ясырмайын, английский тили деп айтып йигерленедилер. Ол шаьйир Байроннынъ тили.

Аьр бир миллетинъ дуныяга атлары шыккан шаьйирлери барлар. Оларды дуныяда миллионлаган аьдемлер окыйдылар, суьедилер, биледилер. Ол бек яхшы эм керек.

Меним ойыма коьре, дуныяда энъ де ыспайы, таьтли эм суьйдимли тил анандынъ суьйими мен болган тил... Ондай тил аьр бир миллетте де бар.

Эртегилер мен толган мешок

Мен кишкей болып тетемнен сосы эртегиди эситкенмен. Аьли соны айтып кетемен. Савлайы меним эсимде калганы йок. Тек эсимде, мысыкты, ийтти, шышканды, йыланды, кирпичи, тагы да коьп айванларды бир мешокка олтыртып коядылар.

А мешок болса, токтамай, айланып турады. Бир ок заманда мешоктан коьп туьрли сеслер де шыгып турады экен. А булай алганда, аьдемнинъ ишинде де айвандыкына усаган сеслер де аз тувыллар. Тек биз сеслердинъ маьнелерин билмеймиз. Ама билсе, яхшы болар эди...

Лак тилиннен коьширген А.Култаев.

БИЗ ТАТЫМЛЫК ПАН КУЪШЛИМИЗ!

Озган йылдың шатлыклы «Яс ыбнерши» деген конкурсыннан суьвретлер.

Колебаева Роза

(Солдан онъга) Марита Мугадова ыбнер уйининъ директоры; Зарема Бутаева (маданият министри); Роза (3 класс окувшысы); Анатолий Карибов (ДР председателининъ 1 орынбасары).

Билсенгиз, пайдалы...

Кокк неге Кокк экен?

Биз яшайтаган тоьгерек савлайы да коьп-коьмек. Биз тыныс алып яшайтаган ава да коьк. Уьстимизди бийлеп туратаган коьк те коьк. Аьши олай неге болады экен?

Коккти коьк туьске бояйтаган зат-ярык, куьннинъ ярыгы дер эдик.

Куьннинъ саввлеси бизге аьр заман ак болып коьринеди. Куьннинъ саввлесинде ети туьрли туьс бар экен. Биз олардынъ аьр бириси баскаша коьрмеймиз. Олар баьриси де бирге косылып-бир ак ярык болып коьринеди.

Бизге етискенше саввле космостан оьтеди. Йолында ол аьр не туьрли газларга кишкей болган буз кесеклерге, калын болган шанъга эм оьзгелей туьрли

затларга урынады. Аьне сол буршавлыклардан туьсин йок этпей оьтеди. Тек ясыл, коьк туьслер сол буршавлыклардан туьсин йоймай оьтип болмайды. Бу туьслер бизге дейим еткенше коьп айланадылар, айланадылар.

Аьлимлер токтастырув этетаган кепте, саввле шашылады. Боьтен де, коьк эм ойнавшы туьслери. Сол саялы да бизге коьк карасымал болып калады. неге тувыл, булыт пан коькке сув тамшылары йыйыладылар. Сол заман саввле ялгыз коьк туьсин йок этпей, кызыл, сары туьслери шашыладылар.

Сол саялы да коьктинъ туьси калмайды. Кокк туьсиз болып калады демеге керек.

Аьзирлеген С.Култаева.

“ЛАШЫН” ЖУРНАЛЫНЫНЪ СОБЗАЛГИ

Шыжымлы – берк
Эгленип – ябысып, ялынып.
Вайран – тоьбелес, согыс.
Кизлев – шыгарув.
Куьспени – куьсегени.
Йыршы – йыр йырлавшы.
Арка – несил, замандас аьдемлери.
Мырза – князь.
Бозлав – аьдем оьлгенде, хатынлар
йылап айтатаган йыр.
Сынъар – ялгыз.
Сыхырлы – тылсымлы, аьлемет.
Айванат – баъри айванлар.
Турмыс – аьел эм ямагат яшавы.
Аьвел – озган заманы.
Яды – сабарлик этуьвши (колдун).
Купшак – ырувы, тукымы.
Дестан – бурынгы халк поэмасы.
Эртегиши – эртеги айтувшы аьдем.
Диалог – ол соьйлесуьвде
катнасатаган аьдемлер.

Аьзирлеген А.Утеев.

Баърисине ортак болган аьрип...

Тоьмендеги аьр бир куьптинъ ОРТАК болган аьрипи бар. Тек айт эм яз кайсы? Оны кулланып, столбиктен баъри соьзлерди окымага амаллы боласынъ:

КА	→		→	ЫК
А	→		→	ЫК
А	→		→	АВ
А	→		→	АН
А	→		→	А

А	→		→	А
А	→		→	АК
А	→		→	АЛЫК
А	→		→	ШАБЫС
О	→		→	ЫН

О	→		→	ЫН
О	→		→	ЫС
А	→		→	БА
А	→		→	ПА
А	→		→	МЫГ

Тапкан явабан «ЛАШЫН» журналынынъ адреси мен йибермеге боласыз. Дурыс явабын бергенге «ЛАШЫН» журналы савга этиледи.

1/2021

январь – февраль

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:

А.Исмаилов (зам. гл. редактора)
Т.Зургалова (отв. секретарь)
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Художественный редактор З.Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера С. Гаджиева

Формат 60x84 1/4
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 3,30.
Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 1.03.2021 г.
Тираж 247 экз.
Заказ №830.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.